

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 154.4:351.745.5+158

Александров Д. О.°

Національна академія внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент, полковник міліції
професор кафедри юридичної психології

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТИВНОСТІ ПРАЦІВНИКА ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Стаття присвячена актуальній проблемі аналізу адаптації правоохоронця в контексті психологічного змісту правоохоронної діяльності. Розглядаються індивідуально-психологічні чинники, що визначають формування професійної адаптації. Метою аналізу результатів емпіричного є з'ясування специфіки професійної адаптації співробітника органів внутрішніх справ на засадах психологічного детермінізму.

Ключові слова: професійна адаптація, психологічні детермінанти, особистість, діяльність, працівник органів внутрішніх справ

Статья посвящена актуальной проблеме анализа адаптации сотрудника органов внутренних дел в контексте психологического содержания правоохранительной деятельности. Рассматриваются индивидуально-психологические факторы, определяющие формирование профессиональной адаптации. Целью анализа результатов эмпирического исследования является выяснение специфики профессиональной адаптации сотрудника органов внутренних дел на основе психологического детерминизма.

Ключевые слова: профессиональная адаптация, психологические детерминанты, личность, деятельность, сотрудник органов внутренних дел

The article is devoted to the analysis of the actual problem of adaptation of employee of the Interior in the context of psychological content of law enforcement. We consider the individual psychological factors that determine the formation of professional adaptation. The purpose of the results of empirical analysis is to identify the specificity of professional adaptation of employee of the Interior on the basis of psychological determinism.

Keywords: professional adaptation, psychological determinants, personality, activity of employee of the Interior

Постановка проблеми. Як зазначав Платонов К.К., у найбільш загальному сенсі процес пристосування внутрішніх змін істоти до змін зовнішніх, прийнято називати терміном «адаптація». Тому, продовжує він, розрізняють три рівні адаптації, пов'язаних між собою: психофізіологічний; психологічний; соціально-психологічний [1]. І, як зазначав Реанн А.А., для коректного розуміння механізмів професійної адаптації, що формує таку особистісну рису, як адаптивність, необхідно враховувати всю сукупність зазначених рівнів, адже неможливо розглядати надбудову, не дослідивши підвалин явища [2]. Відтак, метою нашого емпіричного дослідження професійної адаптації працівників ОВС є аналіз її індивідуально-психологічних детермінант.

Аналіз стану досліджень. Наукові психологічні дослідження професійної адаптації правоохоронця до специфічних умов службової діяльності почали активно розроблятися з початку 90-х років ХХ століття такими науковцями, як:

С.В. Андреева, В.Г.Андросюк, О.І. Бродченко, Л.І.Казміренко, І.О. Котенев, Є.В. Лапшин, Т.Н. Левашова, А.І. Папкін, Г.В. Шутко та іншими. Разом із тим, ще й досі недостатньої уваги приділяється емпіричному дослідженню психологічних детермінант професійної адаптації правоохоронця на кожному з її рівнів, починаючи з психофізіологічного, й закінчуючи соціально-психологічним рівнем.

Метою статті є аналіз індивідуально-психологічні характеристики адаптивності працівника ОВС шляхом дослідження провідних особистісних детермінант професійної адаптації до умов службової діяльності. Виходячи з того, що адаптованість виступає системоутворюючим чинником, який пронизує всі компоненти як самої структури особистості, так і провідних сфер діяльності, ми піддамо детальному аналізу провідні зв'язки індивідуально-психологічних характеристик, що визначають її ефективність, а також з'ясуємо, які з них залежать від рівня розвитку цієї якості. Це надає можливість визначити індивідуально-психологічні детермінанти професійної адаптованості працівника ОВС, адже вона являє собою комплексну інтегративні якість, що формується на основі сукупних специфічних характерологічних особливостей психологічного профілю правоохоронця.

Отже, для дослідження індивідуально-психологічних детермінант адаптивності працівника ОВС був підібраний діагностичний інструментарій та складена батарея методик, зокрема: для діагностики соціальної адаптації використовувалася методика «Адаптивність» (МЛО-АМ) А.Г.Маклакова-С.В.Чермяніна; поліфакторний особистісний опитувальник Р.Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ) для визначення екстра-, інтроверсії та нейротизму; опитувальник Кокошкаррової для визначення схильності до невротичних розладів; методика виявлення проявів агресії Басса-Дарки; для діагностики інтелектуальної сфери використовувалась методика Р.Амтхауера; для визначення нервово-психічної стійкості використовувалась методика «Прогноз»; методика дослідження самовідношень (МИС) С.Р.Пантилеєва для вивчення системи ставлень до себе. У дослідженні брали участь 518 працівники органів внутрішніх справ зі стажем понад три роки.

Для вирішення цього завдання нами проведений математико-статистичний аналіз взаємозв'язків показника адаптивності за методикою МЛО-АМ з показниками індивідуально-психологічних характеристик працівника ОВС. Перше, з чого слід розпочати аналіз, це з визначення рівня прояву показника адаптивності за усередненим профілем особистості правоохоронця, який дорівнює 48 балам, що вказує на високу адаптивність (нагадаємо, що за даною методикою зростання показника адаптації визначається зниженням його балового значення).

Рівень професійної адаптивності безпосередньо пов'язаний із нервово-психічною стійкістю, що зумовлено наявністю вагомих кореляційних зв'язків із показником методики «Прогноз» (0,8267) та проявом нейротизму за Айзенком (0,4084). З цього можна зробити висновок, що для такої психологічно напруженої професії, якою є правоохоронна діяльність, підґрунтям адаптивності має бути стійка нервова система. Адже саме вона визначає стійкість у стресогенних умовах професійної діяльності, сприяє розвитку емоційно-вольовому самоконтролю та стабільності поведінки у психологічно напружених обставинах.

Виходячи ж з того, що за своєю сутністю правоохоронна діяльність характеризується екстремальністю, то всі зазначені індивідуально-психологічні чинники нервово-психічної стійкості стають безумовною передумовою формування професійної адаптивності.

Це підтверджується й вагомими кореляційними зв'язками професійної адаптивності із показниками таких негативних психічних станів, як неврастенія (0,4398) та вегетативні розлади (0,4121) за методикою Кокошкаррової. Можна зрозуміти, що професійна адаптованість, будучи безпосередньо пов'язана в особистості працівника ОВС з рівнем нервово-психічної стійкості, визначає його здатність протистояти астенічним проявам, а також порушенням психосоматичної регуляції. Це разом визначає не лише важливу роль адаптивності в структурі професійної стійкості правоохоронця, але й визначає його психологічний імунітет до психотравмуючих умов оперативно-службової діяльності.

Ці результати повною мірою підтверджуються й відповідним профілем особистості за поліфакторною методикою Кеттелла. Адже, за результатами проведеного математико-статистичного аналізу зв'язків професійної адаптивності із показниками шкал за методикою Кеттелла нами були виявлені вагомні кореляції за десятима факторами, які ми проаналізуємо по низхідній, починаючи з найбільш вагомних.

Так, найбільш значущою є пряма кореляція з показником фактору О (0,3687), яка вказує на формування впевненості у собі. Отже, професійна адаптованість сприяє формуванню самовпевненості, спокою, енергійності та рішучості на основі досвіду. Працівникові легше зберігати холонокровність навіть у напружених та динамічних умовах діяльності. Адаптація на основі набутого досвіду дозволяє впевненіше та швидше приймати відповідальні рішення й втілювати їх, що відбивається на загальній успішності правоохоронця та його професійному зростанні.

Наступна вагома кореляція була виявлена з показником фактору С (-0,3659), зворотній характер якої визначає зростання емоційної стійкості по мірі розвитку професійної адаптивності. Нами вже наголошувалося на зв'язку адаптивності із нервово-психічної стійкості, елементом якої є саме емоційна стійкість, яка зумовлена поєднанням нервово-психічної стабільності та розвиненим вольовим потенціалом, який полегшує збереження контролю над емоційними проявами у афективно насичених умовах діяльності. Це підтверджується вагомою кореляцією адаптивності із показником дратівливості, як форми агресивного реагування за методикою Басса-Дарки (0,2597), яка вказує на зниження такої непродуктивної поведінкової реакції саме завдяки емоційно-вольовій стійкості.

Далі слід зупинитися на вагомому зв'язку професійної адаптивності із фактором L (0,2758), який, маючи прямий характер, вказує на розвиток довірчисть. Ця риса визначає здатність до відвертого спілкування позбавленого від стереотипів. Вона дозволяє легко долати ускладнення міжособової взаємодії завдяки проявам порозуміння та толерантності. Легка адаптивність до різних категорій об'єктів професійної взаємодії полегшує рольову поведінку та дозволяє швидше будувати довірчі стосунки з урахуванням індивідуальних особливостей кожного конкретного об'єкта залежно від обставин контактної взаємодії.

Такий результат підкріплюється й відповідною вагомою кореляцією із показником підозрілості за методикою Басса-Дарки (0,3097), прямий характер якої вказує на тенденцію до її зменшення по мірі розвитку професійної адаптивності працівника ОВС. Здатність до демонстрації довірчості є показником досвідченості правоохоронця, а відтак й його адаптивності до поліваріантних умов професійної взаємодії. Слід також враховувати, що адаптивність характеризується не лише стресостійкістю, але й здатністю пристосовувати власні індивідуально-психологічні комунікативні здібності до різних умов професійної комунікації.

Тепер варто зосередити увагу на вагомому зв'язку професійної адаптивності з фактором Н (-0,2617). Маючи зворотній зв'язок, адаптивність визначає розвиток сміливості працівника та його психологічної готовності до виправданого ризику. Це також є невід'ємною професійно значущою якістю, яка зумовлює ефективність поведінки у небезпечних умовах оперативно-службової діяльності. Ця риса базується на відповідному рівні нервово-психічної стійкості, високому рівні емоційно-вольової стабільності, професійному досвіді і професійно зорієнтованій спрямованості. З цього можна дійти висновку, що вона також є інтегративною якістю, яка зумовлена відповідним поєднанням значущих проявів провідних підструктур особистості правоохоронця. При цьому сміливість, з одного боку, на основі досвіду зумовлена адаптованістю до екстремальних умов службової діяльності, а з іншого, - сприяє прискоренню подальшої адаптації працівника.

Вагомим кореляційним зв'язком професійної адаптивності відзначається й фактор Q₂ (0,2248), позитивний характер якого визначає розвиток певної конформності співробітника до референтного оточення. Безумовно, що зорієнтованість на норми та устої колективу до якого належить працівник також вказує на його адаптацію до професійного оточення з системою відповідних відносин, які регламентують порядок професійної взаємодії. Така соціальна адаптивність визначає референтність колективу для співробітника, з яким у нього відбувається самоідентифікація.

Фактор М є наступним показником, який має вагому кореляцію з рівнем професійної адаптивності (0,1922). Отже, можна стверджувати, що адаптивність до повсякденних умов службової діяльності зумовлює тенденцію розвитку практичності поглядів, що захищає правоохоронця від втрати зв'язку з реальністю. Це дозволяє йому швидко вирішувати проблеми на основі усталеного досвіду. Також прагматизм зумовлює зорієнтованість працівника на звичні загальноприйняті норми, що надає реалістичності та об'єктивності його поглядам та судженням. При цьому це сприяє сумлінному виконанню професійних завдань незважаючи на буденну рутину. Іншими словами, це вказує на адаптацію працівника до повсякденних навантажень, які систематично повторюються та супроводжують службову діяльність.

Слід наголосити, що дана якість пов'язана і з фактором Q₁, який також має вагому пряму кореляцію з адаптивністю (0,1602) та визначає усталеність цінностей, стійкість внутрішньої системи установок та переконань. Тобто, виступає іншим ракурсом прагматичності, як прояву сформованої системи

поглядів та досвіду, що в свою чергу є показником адаптаційних реакцій, що формують сукупність найбільш доцільних та виправданих стереотипів.

Разом із тим, наступний чинник, який має вагомий зв'язок із професійною адаптивністю є фактор F (-0,1863), зворотній характер кореляції з яким вказує на певну тенденцію до експресивності, що доповнює раніше визначену характеристику довірчості. Експресивність проявляється у здатності до контрольованої демонстрації емоційного забарвлення процесу спілкування, що є безумовною ознакою професіональної рольової поведінки. Також експресивність надає динамічності спілкуванню, що полегшує встановленню психологічного контакту з різними категоріями об'єктів професійної взаємодії. Таке свідоме емоційне забарвлення комунікації розширює коло соціальних контактів, що сприяє прискоренню набуття нового професійного досвіду, а також прискорює адаптацію до різних аспектів комунікативної діяльності.

Дана особливість експресивності підтверджується й вагомою кореляцією адаптивності із показником істерії за методикою Кокошкаррової (0,3903). Пряма вагома кореляція демонструє тенденцію до несхильності співробітника до прояву ознак істеричного неврозу та істеричної акцентуації по мірі розвитку професійної адаптивності. Отже, експресивність є усвідомленою формою цілеспрямованої поведінки, а не неконтрольованою екзальтованістю істероїдних проявів.

Аналогічно й фактор А, маючи вагому зворотну кореляцію з показником професійної адаптивності (-0,1732), підтверджує таку професійно значущу індивідуально-психологічну рису, як комунікабельність. Враховуючи соціономічний характер правоохоронної діяльності можна стверджувати, що розвинені комунікативні якості вказують на професійну адаптованість до даної діяльності та психологічну готовність до поліваріантної комунікативної взаємодії, яка постійно супроводжує оперативно-службову діяльність. Доречно зазначити, що це також підтверджується відповідною вагомою зворотною кореляцією з показником екстраверсії за Айзенком (-0,1834), яка вказує на наявний комунікативний потенціал на тлі високої загальної зовнішньої активності. Відтак, екстравертованість може виступати сприятливим підґрунтям розвитку професійної комунікабельності по мірі адаптації до специфіки діяльності та набуття практичного досвіду.

І останній фактор, який продемонстрував вагомі кореляційні зв'язки з професійною адаптивністю є показник шкали N (0,1198). Прямий характер зв'язку вказує, що по мірі розвитку професійної адаптивності, працівник починає демонструвати більшу прямолінійність поведінки, уникаючи зайвої хитрості чи недоцільної гнучкості. Це зовсім не означає нездатність до гнучкого маневрування, що особливо важливе при рольовій взаємодії з різними об'єктами професійної діяльності. По мірі набуття досвіду успішної діяльності у різних ситуаціях поліваріантної комунікативної взаємодії, йому легше досягати мети найкоротшим шляхом. Хоча, звісно, саме специфіка професійної взаємодії все ж таки визначає потребу до гнучкого маневрування власними поведінковими проявами при реалізації рольової поведінки з урахуванням об'єкта та самих обставин взаємодії.

Цікавим є виявлений факт вагомої кореляції професійної адаптивності з таким показником, як індивідуально-психологічна характеристика особистісних

математичних здібностей за методикою Амтхауера (-0,1416). При цьому з іншими показниками інтелектуального потенціалу працівника вагомим зв'язком виявлено не було, з чого можна зробити висновок про важливу роль саме математичних здібностей в його структурі інтелекту.

Що ж до системи внутрішніх ставлень до себе, які проявляються у зв'язку професійної адаптивності із системою самооцінок правоохоронця за методикою МИС, то ми маємо досить сприятливий прогноз. Більшість показників індивідуально-психологічних проявів самооцінки визначаються саме адаптивністю, що проявляється й вагомим кореляційним зв'язком.

Так, зокрема, першочергового значення набуває прояв самовпевненості (-0,4806), який, маючи зворотний характер вказує на тенденцію до зростання по мірі розвитку професійної адаптованості. Роль впевненості у собі, власних знаннях, вміннях та навичках нами вже неодноразово відзначалася, коли ми аналізували вплив на неї індивідуально-психологічних характеристик підструктур особистості. Тепер ми доводимо, що й зв'язок впевненості у собі безпосередньо пов'язаний із набуттям професійного досвіду, а відтак, й формування адаптивності до діяльності. Тобто, по мірі адаптації співробітника до професії, він починає впевненіше себе відчувати, позбавляючись зайвих коливань та тривожності. Завдяки цьому знижується внутрішня напруга, яка призводить до негативних психічних станів на фоні астенізації. Це підтверджується прямою вагомою кореляцією адаптивності із показником психастенії за методикою Кокошкарвої (0,5045), що вказує на зниження в структурі особистості проявів рис тривожності та невпевненості. Отже, можна зрозуміти, що зростання показника самовпевненості є важливим проявом професійної адаптації працівника до складних та психологічно напружених умов оперативно-службової діяльності.

Відповідно до зростання усвідомлення впевненості у власних силах та можливостях, у правоохоронця виникає потреба демонстрації відповідного зовнішнього самовідношення, що також підкріплюється вагомою кореляцією із рівнем адаптивності (-0,3639). Впевненість на тлі адаптації полегшує його соціальну поведінку, що дозволяє позиціонувати власний потенціал оточуючим, що також неодноразово констатувалося нами раніше. Вільне маніпулювання власним образом в очах об'єктів взаємодії не лише полегшує свідоме управління власною полірольовою професійною поведінкою при контактній взаємодії з різними категоріями об'єктів, але й виступає в ролі інструменту впливу за допомогою впевненої демонстрації свого іміджу.

Це доповнюється й вагомою кореляцією професійної адаптивності з показником самокерівництва (-0,3086). Зворотній характер зв'язку вказує, що по мірі набуття досвіду та адаптації до оперативно-службової діяльності, у працівника зростає рівень власного самоконтролю за проявами власної поведінки. Збільшується здатність до цілеспрямованого керівництва всіх сфер активності, починаючи від контролю власних вчинків, і закінчуючи управлінням процесом цілепокладання. Така інтернальність вказує на її значущість в структурі особистості працівника ОВС.

При цьому, по мірі формування досвідченості та відповідної впевненості у собі, по мірі зростання професійної адаптованості відбувається збільшення усвідомлення власної цінності (-0,1645) й відповідного формування

самоприв'язаності (-0,2912). Правоохоронець починає адекватніше оцінювати свої можливості та усвідомлювати себе як професіонала. В нього зменшуються внутрішні негативні переживання й сумніви через занижену самооцінку та невпевненість, що полегшує його самоідентифікацію в межах оперативно-службової діяльності. Доречно проілюструвати це також зв'язком професійної адаптивності із проявами депресивності за методикою Кокошкаррової (0,3872). Вагома пряма кореляція вказує на те, що по мірі прийняття себе, усвідомлення власної цінності, відбувається гармонізація особистості, яка виступає захисним механізмом щодо проявів невротичної депресії.

Разом із тим, спостерігається зниження прояву конфліктності, що визначається відповідною вагомою кореляцією з показником адаптивності (0,6092). З цього можна зробити висновок, що по мірі гармонізації індивідуальної самооцінки в процесі адаптації фахівця до умов оперативно-службової діяльності відбувається поступова нейтралізація його конфліктних особистісних проявів. Це є важливим показником розвитку адаптованості до суперечливих та конфліктогенних умов діяльності, які є притаманними всім соціономічним фаховим напрямам. Також це підтверджується зниженнями таких конфліктогенних внутрішніх установок, як схильність до образливості (0,3636) та негативізму (0,1554) за методикою Басса-Дарки. Вагомі кореляційні зв'язки цих показників із рівнем професійної адаптивності вказують, що в працівника поступово знижується тенденція до прояву даних форм агресивної конфліктної поведінки.

Така сама динаміка зниження спостерігається й за показником схильності до самозвинувачення, яка має вагому пряму кореляцію з показником адаптивності (0,3770). З цього випливає, що по мірі набуття досвідченості та відповідної адаптації до діяльності, у працівника зменшуються внутрішні деструктивні переживання, пов'язані із відчуттям власної нездатності, неспроможності чи непрофесійності. Він починає уникати безпідставного самозвинувачення, яке могло виступати непродуктивною формою виправдання власних помилок чи неготовності до професійних дій та вчинків. Подібна непродуктивна імунітивність на тлі неготовності розв'язання проблемних ситуацій є формою ескапізму, як втечі через самозвинувачення від необхідності вирішення складних завдань. Окрім того, позбавлення від ескапізму у формі психотравмуючих самозвинувачень підтверджується й кореляцією з показником почуття провини за методикою Басса-Дарки (0,2419). Прямий характер вагшого зв'язку вказує на тенденцію до поступового зниження такого прояву внутрішньої агресивності, як почуття провини та самозвинувачення, по мірі професійної адаптації працівника до складних умов оперативно-службової діяльності.

Тому доречно зазначити, що й інші форми ескапізму у психотравмуючі переживання та невротичні стани знижуються по мірі розвитку професійної адаптованості правоохоронця. Так, наприклад, вагомі кореляції адаптивності із показниками іпохондрії (0,2164) та деперсоналізації (0,1839) за методикою Кокошкаррової, вказують на зменшення схильності до виникнення у працівника захисних реакцій за типом «втеча у хворобу» чи афективної відчуженості від реальності. Отже, зниження таких деструктивних станів, як конфліктність, самозвинувачення та інші форми негативних психічних станів, що несприятливим

чином впливають на самооцінку та професійну самоідентифікацію працівника безпосередньо пов'язане із професійною адаптованістю до умов діяльності.

Висновки. Підводячи підсумок емпіричного дослідження, можна дійти висновку, що на індивідуально-психологічному рівні професійна адаптивність визначається: нервово-психічною та емоційною стійкістю; впевненістю у собі; зниженням дратівливості та надмірної підозрливості; довірчістю; готовністю до виправданого ризику; конформністю до референтного колективу; практичністю поглядів; певним консерватизмом; контрольованою експресивністю; екстравертованістю; прямолінійністю; зниженням конфліктності, образливості та негативізму. З зазначених особливостей ролі адаптивності в процесі формування самооцінки, можна зробити висновок, що професійна адаптивність залежить від внутрішньоособистісної гармонізації системи ставлень працівника до себе. З іншого ж боку, по мірі набуття професійного досвіду та формування адаптивності відбувається й зворотній вплив, коли особистість набуває впевненості в сфері власної оперативно-службової діяльності і в наслідок цього гармонізується система індивідуальних самооцінок.

Подальшими перспективами досліджень є аналіз структури особистості правоохоронця у руслі особистісного підходу, з урахуванням специфіки правоохоронної діяльності, у наступних ракурсах: а) роль психологічних якостей, що визначають адаптацію у професію в ході інтеріоризації відповідних відносин притаманних діяльності; б) вплив умов діяльності на подальші трансформації особистості правоохоронця.

Список використаних джерел

1. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К.Платонов. - М.: Наука, 1986. – 254 с.
2. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А.А.Реан, А.Р.Кудашев, А.А.Баранов. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 479с.

Отримано 01.08.2013 р.

УДК 159.923.3; 159.9.072; 316. 334. 4

Виноградов О.Г. °

Національний Університет «Києво-Могилянська Академія», кандидат психологічних наук, доцент

БАГАТОРІВНЕВИЙ АНАЛІЗ S – R ЗАПИТАЛЬНИКА ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню того, як впливають стать і вік досліджуваних, а також сприйняття ситуаційних чинників на уявлення про власну емоційну реакцію в уявних ситуаціях. Ситуації в запитальнику конструювалися за допомогою комбінацій двох дихотомічних факторів. Було продемонстровано, що варіативність інтра-індивідуальних патернів зв'язку ситуаційних чинників і уявних емоційних реакцій є статистично значущою, що свідчить про важливість систематичного їх вивчення і застосування в особистісній діагностиці. В той же час демографічні змінні виявилися недостатньо ефективними для пояснення цієї варіативності.